

ruošti patiekalai, kuriems pagaminti reikia kelių valandų, mums, susirinkusiems visai didesnei šeimai prie bendro stalo, tikrai atrodo labai šventiški ir nekasdieniški.

Ir pabaigai dar vienas klausimas: kam skirta ši monografija? Mokslininkams? Vilniečiams? Mokytojams? Užsieniečiams? Visiems, besidomintiems mūsų etnine kultūra? Kaip etnologė tikrai mielai perskaičiau šią knygą. Turbūt ji iš tiesų ir bus aktualiausia mokslininkams. Manau, kad ir kitų išvardytų grupių žmonės paskaitys šį leidinį. Tuo labiau kad knygą kiekvienas galime skaityti savaip – galime skaityti tik kiekvienos šventės aprašymą atskirai. Pakankamai išsamios kiekvienos šventės santraukos, parašytos anglų kalba, tikrai sudomins ir užsieniečių akademinę bend-

ruomenę ir netgi tuos užsieniečius, kurie ilgesnį laiką gyvena Vilniuje ir patys dalyvauja šventėse tiek lietuvių šeimose, tiek ir mieste vykstančiuose renginiuose. Juk nepaisant sparčios globalizacijos, papročių niveliacijos, kiekviena tauta, kiekvienas kraštas vis dar tebeturime unikalių tradicijų, kurios mums lyg ir neatrodo išskirtinės, bet per atvykusiųjų ir jas naujomis akimis žvelgiančių užsieniečių reakcijas ir patys pamatome, kad mes dar galime didžiuotis turintys daug gražių įvairių švenčių papročių ir atributų. Reiktų palinkėti, kad ją atrastų ir žurnalistai, kurie, kaip ir minėjau šios recenzijos pradžioje, prieš kiekvieną šventę ieško etnologų, galinčių papasakoti apie įvairių švenčių tradicijas ir jų pokyčius. Daugelį atsakymų į šiuos aktualius klausimus jie ras šioje monografijoje.

Laima Anglickienė

Vytauto Didžiojo universitetas

Skaidrė Urbonienė. Religinė liaudies skulptūra Lietuvoje XIX a. – XX a. I pusėje. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015. 392 p.: iliustr.

Skaidrės Urbonienės monografija besidomintiems lietuvių religine liaudies skulptūra nėra netikėta. Autorė geri žinoma ir užsirekomendavusi kaip autoritetinga šios srities mokslininkė, apsigynusi disertaciją bei paskelbusi visą pluoštą mokslinių straipsnių. Todėl monografija apibendrina atliktus tyrimus, kartu juos išplečia, papildo naujomis įžvalgomis. Etnologiniu požiūriu svarbiausia yra tyrimo kryptis, atskleidžianti skulptūrų sąsajas su įvairiomis liaudiškojo pamaldumo formomis Lietuvoje XIX–XX a. I pusėje. Šio laikotarpio pasirinkimą lėmė tuo metu vykęs aktyvus skulptūrėlių ir mažosios archi-

tektūros paminklų kūrimo metas ir su tuo susijusi autorei pasiekiami šaltinių bazė (p. 15). O tyrimo problematikos pobūdį lėmė mokslinis interesas, nes pasak autorės, „Liaudies skulptūros tyrimų, apimančių ne tik jos meniškumo, bet ir paskirties, sąsajų su liaudies pamaldumo formomis aspektus, nėra daug“ (p. 19). Teiginį patvirtina istoriografinė apžvalga, iš kurios matyti, kad nuo XIX a. pabaigos vyravo skulptūrų kaip savarankiškų liaudies meno objektų tyrimo diskursai. Tiesa, egzistuoja nemažai ir ikonografinius skulptūrų siužetų aspektus aptariančių darbų, kurių pagausėjo po Nepriklausomybės atkūrimo XX a. pabaigoje, nes sovietmečiu mokslininkams tekdavo aplenkti, vengti liaudies pamaldumo apraiškų religine tema studijų. Vis dėlto sovietmečiu pirmiausia liaudies meno tyrinėtojų pastangomis išaugo religinės skulptūros rinkiniai

muziejuose, atsirado naujos foto ir kitos medžiagos sanaujos archyvuose, buvo leisti lietuvių liaudies meno albumai, kurių nuotraukose išryškintos liaudies meno savitumo ir skulptūrų meninės ypatybės. Todėl prieš akis turėdamas literatūros ir šaltinių apžvalgos kontekstą galiu konstatuoti gilų monografijos autorės pasirinktos problematikos pažinimą, kuris jai leido apibrėžti objekto tyrimo tikslus ir uždavinius.

Monografijos įvade pateikiami metodologiniai darbo principai. Tarp tikslų randame siekį „išryškinti liaudiškojo pamaldumo įtaką liaudies skulptūros ikonografijai“ (p. 13), ir tai suponuoja skaitytojo norą rasti liaudiškojo pamaldumo bent definiciją. Monografijoje tai tarsi savaime aiškus reiškinys, tačiau įvairūs autoriai liaudies pamaldumą traktuoja skirtingai, pateikia nevienodą turinio sampratą, todėl derėjo šio tyrimo diskurso paradigmai skirti vieną ar kitą sakinį. Juk panaudota apeigose, papročiuose skulptūra tampa liaudies religijos, kuri apima liaudišką pamaldumą / religingumą, dalimi. O kaip teigia ispanų religijos etnologai, liaudies religija yra Bažnyčios mokymo adaptavimas vietinėms sąlygoms (Rodríguez-Becerra Salvador (ed.). 2004. *Anthropological Studies of Religion in Spain*, Barna Gábor (ed.). *Ethnology of Religion. Chapters from the European History of a Discipline*: 288–350. Budapest: Akadémiai Kiadó, p. 291). Taigi dievdirbių gaminiai žmones domino kaip religinius įsitikinimus atitinkanti skulptūra, kuri sakralizuota išreikšdavo platesnius individualius ir kolektyvinius ūkinius bei apskritai gyvenimiškus valstiečių siekius. Tai matyti iš imlaus turiniu uždavinio „nustatyti skirtingoje kaimo aplinkoje (gyvenamų būstų interjere, sodybų, bendruose kaimo, miestelio, šventorių pakelių, kapinių, stebuklingų vietų paminkluose) labiausiai paplitusius ikonografinius liaudies skulptūros tipus ir atskleisti esminius veiksnius, lėmusius

toje aplinkoje vyravusių sužetų pasirinkimą“ (p. 14). Jau vien šis uždavinys parodo, kad S. Urbonienės pasirinktas kelias yra gerokai nepramintas arba, teisingiau tariant, moksle nenutryptas ir todėl yra pagrįstas tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu.

Monografiją sudaro dvi didelės apimties dalys, kurių pirmoje nagrinėjama liaudiškojo pamaldumo įtaka tradicinės skulptūros ikonografijai, o antroje analizuojama liaudies skulptūros paskirtis. Tiesa, galima diskutuoti dėl liaudiškojo pamaldumo įtakos tradicinei skulptūros ikonografijai formuluotės pavadinime tikslumo. Nenoriu teigti, kad autorės pateiktas pirmos dalies pavadinimas yra klaidingas, tačiau jame esantis teiginys yra tarsi išvadinis. Pagaliau dalyje esantis poskyris apie dvasininkijos įtaką dievdirbių kūrybai liudija dvasininkijos santykį su kūrėjais, kaip ir šių hagiografijos bei liturgijos išmanymas. Tai išryškina autorė, teigdama, kad „kaip ir populiariusius, taip ir retesnius šventųjų atvaizdus droždami dievdirbiai kruopščiai laikėsi bažnytinės ikonografijos“ (p. 199). Taigi akivaizdu, kad dievdirbiai nepriškyrė savęs menininkų kategorijai, kaip ir užsakantys ar išsigyjantys darbus gyventojai į skulptūras nežiūrėjo kaip į meno kūrinių. Kita vertus, nors skulptūrų autoriai išmanė ikonografinius reikalavimus ir hagiografinius pagrindus, skulptūros pasižymi individualumu, tipažai laisvai interpretuojami, bet tiek, kad skulptūrose būtų atpažįstami šventieji. Kas kita, kad laiko perspektyvoje „saviti, nuo realistiinių formų nutolę, deformuotų proporcijų darbai, t. y. tokie, kurie, šiuolaikiniu požiūriu, lemia dievdirbio kūrybos išskirtinumą ir savitumą, buvo suvokiami kaip prastas darbas“ (p. 224). Taigi praeityje ne visi šventųjų atvaizdai kunigų būdavo pripažįstami tinkamais. Būta ir kuriančių nevykusias skulptūras dievdirbių (Buračas Balys. 1993. *Kražių dievdirbys Jūdpau-paris*, Buračas Balys. *Lietuvos kaimo papro-*

čiai: 470–472. Degutis A. ir kt. (parengė). Vilnius: Mintis, p. 470–472). Tačiau reikia pažymėti, kad liaudiškojo pamaldumo požiūriu atpažįstamumas buvo būtinas, nes tikintieji, įsigydami ir sakralizuodami skulptūras, ieškojo konkretaus šventojo ir su juo siejo religinius bei gyvenimiškus lūkesčius, t. y. pirkto ne meno kūrinį, bet šventojo atvaizdą.

Taigi, pirmoje dalyje akcentuojamas liaudiškojo pamaldumo ryšys su tradicinės skulptūros ikonografija. Daugiausia dėmesio skiriama Jėzaus Kristaus, Švč. Mergelės Marijos bei šventųjų globėjų vaizdavimui. Šventųjų skulptūros nagrinėjamos prisilaikant esminės principinės schemas: ikonografija, vieta paminkle ir samprata. Suprantama, kad kiekvieno šventojo atvaizde yra nemenki skirtumai, nes antai Jėzaus Kristaus atvaizdai neatšiejami nuo kryžiaus ar koplytstulpių, ar koplytėlių pavidalo. Tokiu būdu Nukryžiuotojo ant kryžiaus atvaizdų panaudojimo sričių gausa, autorės teigimu, „atskleidžia šio pagrindinio krikščionybės simbolio reikšmę tikinčiųjų gyvenime“ (p. 46). Na o aptariamas Rūpintojėlio siužeto populiarumas ir vaizdavimo įvairovė perauga liaudies skulptūros esmės liturginę ir liaudiškąją reikšmę bei prasmę. Išsami ikonografijos įvairovės analizė pateikia rymančio Kristaus virsmą tautiniu, išreikšiančiu įvairius lietuvių tautos gyvenimo ir lūkesčių aspektus simboliu. Panašiai atsitiko ir plačiai paplitusiai Švč. Mergelės Marijos skulptūrinių atvaizdų ikonografinėi įvairovei. Ypač vertingos tekste Švč. Mergelės Marijos ir kitų šventųjų siužetų interpretacijų sąsajų be religinės sampratos su žmonių gyvenimiškais realijomis ieškojimas.

Nagrinėdama skulptūros vietą sodybos ar kaimo aplinkoje, autorė atskleidžia jos ryšį su šventųjų atvaizdų funkcijomis. Monografijoje parodomas skulptūrų ryšys su žmonių namų aplinka, kaimais, kito-

mis sferomis ir kaip žmonių siekis gauti globą ar krikščionišką palaimą stimuliuo natūralių žmonių santykių su religija bei liaudiško pamaldumo formomis įvairovės atsiradimą. „Šventųjų globėjų ikonografijos ir jų sampratos analizė atskleidė, kad Lietuvos tradicinėje kultūroje išpopuliarėjo tie šventieji, kurių funkcijos siejasi su valstiečio kasdieniu gyvenimu...“ (p. 211). Taip knygoje atskleidžiamas kaimo bendruomenės ar atskirų asmenų požiūris į skulptūrą, nes šventųjų parinkimo konkrečiai aplinkai, paminklams intencijos lėmė konkrečių šventųjų bei siužetų parinkimą. Šie motyvai liaudiškojo pamaldumo požiūriu yra esminis religinių skulptūrų kūrimo ir panaudojimo tikslas bei rezultatas. Todėl liaudiškojo pamaldumo įtakos religinės liaudies skulptūros ikonografijai S. Urbonienės darbe tyrimo diskursas yra rezultatyvus ir autorės pasirinktas savitas medžiagos pateikimo bei analizės kelias, kuriuo nesiblaškydama pirmoje knygos dalyje ji nuosekliai eina nuo skyriaus prie skyriaus, yra vienas svarbiausių knygos pranašumų.

Antroje monografijos dalyje „Liaudies skulptūros paskirtis“ nagrinėjama liaudies skulptūros vieta namų aplinkoje, bendri kaimo bei miestelio paminklai, skulptūros bažnyčios šventoriuose, pakelėse, kapinių paminklai ir galiausiai stebuklingosios skulptūros ir vietos. Išskirtos šešios liaudies skulptūrų įkurdinimo aplinkoje sritys ir vietos iš esmės apima jų erdvinį išsidėstymą kaimo ir miestelių aplinkoje. Nors įvade teigiama, kad knygoje skulptūra nagrinėjama regioniniu aspektu, o „siekiama išryškinti bendrąsias skulptūros ikonografijos ypatybes“ (p. 15), kada pereinama prie jų paskirties nustatymo, autorė atskleidžia ir regioninius jų paplitimo savitumus. Antai teigiama, kad Jėzaus krikšto kompoziciją viešiemis paminklams dažnai rinkosi Rytų Aukštaitijos jaunimas (p. 267). Taigi, nors ir neartikuliuotas uždaviniuose

aspektas, kada paminklų statymo vietas nagrinėjamos per sąsajas su konkrečiomis gyventojų grupėmis, jų lūkesčiais, tyrimo apimtis praplečiama ir tai knygai suteikia papildomų reikšmių.

Reikia pridurti, kad nors skulptūros plito per norus konkretaus globėjo pagalba gauti ūkinį ar apsauginį rezultatą, knygoje parodomas šventųjų atvaizdų sąsajos su svarbiais istoriniais ar aktualiais tautos gyvenimo puslapiais, netgi politiniais įvykiais (p. 268). Tačiau daugiausia dėmesio skiriama skulptūrų ryšiui su aplinka, funkcijomis, šventųjų atvaizdų parinkimo aplinkybėms, jų atsiradimo vienoje ar kitoje vietoje priežastims atskleisti. Įdomu, kad kartais skulptūros atsidurdavo neįprastinėje vietoje ar interpretacijoje. Antai, šv. Benedikto arba Kryžių karavyką statydavo apsisaugoti nuo maro, nors 178 psl. esanti iliustracija su kryžiaus viršūnėje esančia šv. Florijono skulptūra rodo, kad ne visada laikytasi kanono ir būta praplečiančių kryžiaus funkcijas sampratų.

Reikia pažymėti, kad nors antros knygos dalies pavadinimas skaitytojo neorientuoja ieškoti skulptūrų ryšio su liaudiškumu pamaldumu, tačiau šis aspektas tekste yra vyraujantis, todėl „skulptūrų siužetai buvo parenkami motyvuotai, laikantis tam tikrų principų, susijusių ne tik su mažosios architektūros paminklų tipais, jų formomis, bet ir paminklų statymo intencijomis, vieta ir šventojo vaizdiniu liaudiškame pamaldume“ (p. 321). Tad nors istorinėje perspektyvoje religinės liaudies skulptūros galiausiai įvertintos savitais unikalais liaudies meno objektais, jų ikonografiją, vietą paminkle lėmė šventųjų samprata, galios ir nuo to priklausė jų funkcijos. Dalis šventųjų galėjo atlikti kelias funkcijas, kartais dėl laukiamų rezultatų įvairovės viename objekte, kaip akivaizdžiai matyti iliustracijose, būdavo įkurdinamos kelios skulptūrėlės. O Nukryžiuotojo vaizdinys turėjo gana plačią panaudojimo amplitu-

dę. Drožti kryžiai naudoti individualiame gyvenime, tenkino šeimos ir bendruomenės krikščioniškus poreikius. Kas kita, kad pernelyg išplėtusi tema, autorė kiek nukrypsta nuo vyraujančios paradigmos. Manychiau, kad šventojo skulptūra iškelta iš koplytstulpio ar koplytėlės galėjo gyventi savą gyvenimą, būti perkelta į kitą aplinką, pagaliau mažosios architektūros kūrėjai ir dievdirbiai galbūt tik retais atvejais buvo tie patys asmenys. Nekalbant apie unikalius V. Svirskio kryžius, ypač buityje ir namų aplinkoje būta nedidelių kryželių, kurių autoriai, galima manyti, buvo tie patys meistrai. Todėl pagal išvaizdą, funkciją ir autorystę kažin ar galima apie kryželius su iš medžio drožtais Kristaus atvaizdais apibendrinamai kalbėti kaip apie skulptūras. Dauguma apžvelgiamų pastatomų ar pakabinamų namų aplinkoje kryželių vaizdų iliustracijose ir jų panaudojimo apėigoje aprašymai skaitytoją orientuoja į jų funkcijų, ne skulptūros pažinimą.

Mažosios architektūros paminklai ir juose esančios skulptūrėlės sakralizavo aplinką, o į šventuosius žmones kreipėsi sunkiu gyvenimo momentu, ir monografijoje autorė atskleidžia daugelio šventųjų atsiradimo konkrečioje aplinkoje aplinkybes. Antai „Marija liaudies pamaldume iškyla kaip visų gyvenimo sričių geriausia ir gailiausia globėja ir tarpininkė tarp žmogaus ir Dievo“ (p. 126). Tiesa, kartais sakralūs objektai su konkretais šventojo skulptūromis aplinkoje atsiradavo sekant kaimynų pavyzdžiu, tačiau pagrindiniai buvo religiniai motyvai. Tuo tarpu liaudiškojo pamaldumo požiūriu per įvairias hagiografiją ir liturginę tradiciją grindžiamas praktikas sakralizuotos skulptūros įgaudavo, be religinės, ir ūkinę ar gyvenimišką reikšmę. Todėl vieni šventieji būdavo populiariausi, kiti mažiau, nes statymo prioritetą priklauso nuo žmonių siekių. „Šventųjų globėjų ikonografijos ir jų sampratos analizė atskleidė, kad Lietu-

vos tradicinėje kultūroje išpopuliarėjo tie šventieji, kurių funkcijos siejasi su valstiečio kasdieniu gyvenimu...” (p. 211)

Suprantama, monografijoje nėra apeinamas menotyrinis žvilgsnis ir dievdirbių kūrybos vertinimas, tačiau S. Urbonienė juo nepiktnaudžiauja ir prisilaiko įvade įvardijamos etnologinio, liaudiškojo pamaldumo tyrimo paradigmos. Taip pat iš teksto natūraliai kyla mintis, kad autorė, nors ir neįvardindama to, knyga pastatė paminklą išnykusiam realiam liaudies religinės skulptūros buvimui namų aplinkoje, bet svarbiausia – etnokultūriniame kraštovaizdyje. Daugelis priešasčių lėmė, kad netgi plačiai paplitusios Žemaitijoje kopyltėlės yra ištuštėjusios, o esančios muziejuose skulptūros „gyvenimą“ tęsia kitoje dimensijoje. Galiausia įvyko religinės liaudies skulptūros transformacija į kultūrinio paveldo ar tautinės kultūros simbolio reikšmę, t. y. į tokią perspektyvą, apie kurią, kaip matome iš monografijos, mažiausiai galvojo šventųjų atvaizdus kūrę dievdirbiai. Laikotarpiu, kuris nenagrinėjamas knygoje, nutrūko natūrali mažosios architektūros ir skulptūrų raida, nemažai jų buvo sunaikinta. O šiuolaikinių kūrėjų atstatomi ir statomi mažosios architektūros paminklai su skulptūromis yra daugiau ar mažiau sėkmingi tradicinio kraštovaizdžio atgaivinimo pavyzdžiai. Greičiau tai bandymai gaivinti dievdirbystės tradiciją be funkcinės paskirties, statymo intencijos tęsimo. Dėl pokyčių visuomenės pasaulėžiūroje, dvasinių globėjų poreikio nykimo prarandamas natūralus liaudiškojo pamaldumo poreikis, ir šie aspektai kryždirbystės įvertinimo kontekste menkai artikuliuojami. Taigi akivaizdu, kad religinė

liaudies skulptūra yra tam tikro istorinio laikotarpio aplinkybių lemtas fenomenas. Šiuo požiūriu monografijoje ypatingą vertę įgauna susietos su tekstu ir suteikiančios jam papildomo informatyvumo nuotraukos (jų tekste 331!). Tikslingai ir vykusiai parinktos skulptūrų, mažosios architektūros paminklų ir kitų sakralių objektų iliustracijos knygos kontekste įgauna tolygią moksliniam tekstui vertę. Didelę jų dalis yra surinkta archyvuose, muziejų fonduose, užfiksuota renkant lauko medžiagą gausių autorės ekspedicijų po Lietuvą metu. Taip pat, be informacinės, turi ir mokslinę vertę knygos pabaigoje esančios skulptūrų siužetų lentelės. Ypač išsiskiria trečia lentelė, atskleidžianti skulptūrų siužetų tiriamuoju laikotarpiu paplitimą skirtingose aplinkose. Ji sudaryta remiantis milžinišku fotografijų ir jų metrikų bei kitų šaltinių kiekiu. Ir nors dalis esančios prieduose informacijos buvo anksčiau autorės skelbta, tačiau lentelės, kaip ir dievdirbių vardynas, iliustracijų sąrašas ir kiti knygos pabaigoje esantys moksliniam leidiniui privalomi atributai, žvelgiant į knygos visumą, tampa lygiaverčiais tekstui jos struktūriniais vienetais. Pažymėtina sėkmingai suvaldyta gausi rašytinė ir ikonografinė informacija, sklandus tekstas, vykęs medžiagos panaudojimas. Tai verčia paminėti ir likusias mintyse abejones dėl vienos ar kitos knygos vietos suvokti kaip nereikšmingas. Bėlika džiaugtis aukšto mokslinio lygio konceptuali, papildančiu religinės liaudies skulptūros sampratą ir įvertinančiu jos reikšmę lietuvių liaudies kultūrai bei liaudiškojo pamaldumo pažinimui skirtu darbu.

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas